

DE

M. FABII QUINTILIANI VITA

SCRIPSIT

L. DRIESEN, Dr.

**CLIVIIS,
TYPIS KOCHIANIS.**

MR. H. W. HARRIS, NEW YORK

1891

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

De M. Fabii Quintiliani Vita.

Instituente mihi M. Fabii Quintiliani institutiones oratorias in patrium sermonem transferre, ut Germanicae eloquentiae, quae una cum amore patriae ac rei publicae invalescit in dies, subsidia ferrem probatissima, operae pretium visum est, si vitam summi moderatoris Romanae juventutis exponerem antea et illustrarem. Quo consilio non mihi abstinendum judicavi, ubi commentationem inspexeram ab Hummelio scriptam et anno MDCCCXLIII. Gottingae editam, (Programma Gymnasii Gottingensis) qua, etsi auctor magnifice auspicatur, et, quod antiquiores vitae Fabianae scriptores, Nic. Antonius,¹⁾ Dodwellus,²⁾ Baylius,³⁾ Fabricius,⁴⁾ Gessnerus,⁵⁾ ipse denique clarissimus librorum Fabianorum editor, Spaldingius, neglexissent, verum animum et indolem Quintiliani se expositurum esse pollicetur, tamen neutquam hoc praestitisse videtur, ut qui solas res externas, ad vitam Fabianam spectantes, nec hac ipsas quidem satis recte omnes attigerit, de indole vero ac natura summi magistri nihil fere disputaverit.

Missam ego faciam scripturam nominis, quam *Quintilianum* nec vero *Quinctilianum* fuisse quum vel ideo probabile sit, quod vox descendit a Quintilius et a Quintus, *quinctus* autem, etsi derivatur a quinque, vel nemo Romanorum nec dixerit unquam nec scripserit, quoniam difficillimum erat ad pronuntiandum, tum inscriptionibus lapideis fere omnibus confirmatur:⁶⁾ ad patrem Quintiliani transeo, cujus ipse mentionem fecit (Inst. or. 9. 5. 73.) ubi de eo genere figurarum disputat, quod aut similitudine aliqua vocum, aut paribus aut contrariis, converteret in se aures et excitaret: „Et cur me, inquit, prohibeat pudor uti *domestico* exemplo? *Pater meus* contra eum, qui se legationi *immorturum* dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis, re infecta redierat, *Non exigo, ut immoriaris legationi, immorare.*“ Haec sententiam patris sui videtur Quintilianus petisse ex oratione illius publice habita, atque apparet, patrem Quintiliani rhetorem fuisse non plane obscurum.

1) Bibliotheca Hispana vetus. P. I. n. 237—72.

2) Annales Quintilianei s. Vita Quintiliani per annos disposita. Oxford 1698.

3) Dictionnaire historique et critique. s. v. Quintilien.

4) Bibliotheca latina. Ernesti. p. 256.

5) In praefatione editionis suae.

6) cf. Spalding. praefat. p. XXV., qui non nisi unum lapidem se cognovisse dicit unumque numnium qui praeferrent *Quinctilianus* eosque aetatis Augustaeae.

Alia ratio est in nomine gentis *Quinctiliae*, quae, ut opinor, more patriciorum, ad antiquam originem suam testandam cascam illam scriptionem dedita opera retinuit. At Quintilianus rhetor videtur natus esse loco non admodum illustri.

Jam M. Seneca in libris controversiarum bis memorat Quintilianum, primum in controversia de illo, qui fingebatur debilitasse expositos, ut per *mendicantes eos debilitatos* pecuniam ab aliis emungeret. „Circa hunc, ait (3. 55. p. 552. ed. Bipont.) sensum est ille et a Quintiliano dictus: „Nescio, utrumne vos miserabiliores dicam, quod alimenta accipitis an quod huic datis. Accipitis enim, *quod debiles estis*, ei datis, *per quem debiles estis*.“ Quo loco equidem agnoscere mihi videor similitudinem quandam cum sententia a Quintiliano in institutione oratoria p. 5. 75. laudata, studium dico *παρονομασίας* cujusdam sive annominationis. Quare non dubito, quin Quintilianus ille M. Senecae pater fuerit Fabii nostri, praesertim cum temporum ratio bene congruat. Nam M. Annaeus Seneca scripsit controversiarum libros imperante Tiberio,¹⁾ ante annum igitur 57. p. Ch. n.; Quintilianus autem noster, ut posthaec demonstrabimus, anno 55. p. Chr. natus est.

Alter locus M. Senecae legitur in praefatione libri quinti controversiarum (p. 518. Bipont.) „Pertinere, inquit, autem ad rem non puto, quomodo L. Magius, gener P. Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore suum populum habuit, quum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri ferrent; quomodo L. Asprenas aut Quintilianus senex declamaverit. Transeo illos, quorum fama cum ipsis extincta est.“ Hunc locum omnino non intellexisse videtur Hummel (l. 1. p. 8.) cum dicat: „Quintiliani istius mentionem fecit Seneca ut mortui; „nam transeo, inquit, illos, quorum fama cum ipsis extincta est.“ Itaque „illos“ refert ad Magium, Asprenatem, Quintilianum. At tum Senecae dicendum erat *hos* nec vero illos. Illi, quorum fama cum ipsis extincta est, alii sunt declamatores obscurissimi: Magius, Asprenas, Quintilianus senex, aliquam certe, si non gloriam, at speciem gloriae adepti fuerant. — Sed ille Quintilianus, M. Seneca scribente controversias suas, sive vigeat etiam sive mortuus erat, hoc certe manifestum est, patrem nostri Quintiliani, qui anno 55 demum natus sit, esse non potuisse: avum autem fuisse vel ideo crediderim, quod ars rhetorica non minus quam ceterae artes ac disciplinae a patre in filium transire solebant. Et videtur mihi quidem Seneca, quum in eodem libro duos Quintilianos commemoraverit, alterum Quintilianum, alterum Quintilianum senem appellans, diserte patrem et filium indicasse. Utrumque autem et avum et patrem Quintiliani nostri non admodum claruisse vel hinc intelligas, quod ipse non omissurus fuisset decus familiae suae celebrare nec vero avum nunquam, patrem semel tantum commemorasset.

Utut tamen illud est, videtur Quintilianus artem orandi quasi hereditate traditam accepisse et ab ipso patre egregie ad eloquentiam formatus et institutus esse, id quod ipse pluribus locis significat, qui iidem multum faciunt ad annum, quibus ipse natus sit, constituendum. Nam primum (Inst. 10. 1. 24.) „Et Pollio, inquit, et Messalla defenderunt eosdem et nobis pueris insignes pro Volusseno Catulo, — Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Laelii orationes ferebantur.“ Passienus autem ille orator per fraudem Agrippinae uxoris, quae matrimonium Claudii imperatoris appeteret, periit a. 49. p. Chr. (Cf. Schol. vet. in Juven. Sat. 4. 81. Hummel l. 1. p. 7.) Itaque oratio illa a Quintiliano laudata ad summum ferri poterat a. 48, quo anno Quintilianus quum eo jam eruditionis pervenisset, ut hujusmodi orationes cognosceret, anno certe aetatis decimo fuisse videtur, neque vero, id quod ex Dodwelli eorumque consequeretur rationibus, qui a. 42. Quintilianum natum esse putant, poterat a. 48. esse puer sexennis.

Alter, qui ad aetatem Quintiliani pertinet, locus legitur Inst. 8. 5. 51, ubi de fingendis vocibus latinis disserit. „Nam meminim, inquit, *juvenis admodum* inter Pomponium ad Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an *gradus eliminat* in tragoedia dici oportuisset. „Hoc

1) Bernhardt. Römische Literatur. p. 303.

loco atque ubicumque Senecae nomen apud Quintilianum occurrat, de L. Annaeo Seneca nec vero de Marco patre, qui aut Tiberio imperante aut postea aliquanto mortuus sit,¹⁾ cogitandum esse, quoniam Quintilianus pro diligentia sua inter M. patrem et L. filium probe distinxisset, recte demonstravit Hummel l. I. p. 8. ac refutavit Zumptium in indice editionis suae locum Quintilianicum ad Marcum Senecam perperam referentem. Quanquam hoc unum fugit Hummelium. quod Quintilianus. Inst. 9. 2. 42: ut et Seneca, inquit, ista in controversia, cujus summa est sqq.; ubi Marcus tantum Seneca intelligi potest. L. Seneca vero a. 50. post exsilium octenne ab Agrippina in urbem revocatus est, ut praeceptor esset Neronis (Tac. Ann. 12. 8.) Jam quum ante exilium suum Seneca, h. e. ante a. 42. disputationem a Quintiliano memoratam — nam praefatio significat, ut putat Hummel., apud Quintilianum, exordium orationis alicujus habitae publice — habere non potuerit, quoniam se puerulo Quintilianus tum dixisset rectius, admodum juvenis fuisse videtur Quintilianus utique post. a. 50, at ante a. 53, quo anno jam adolescentem sese fuisse ipse testatur tertio loco (Inst. 6. 1. 14.) „Egregieque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, graece quidem, sed in hunc sensum, Erubescis Caesarem timere. Cossutianum caussam repetundarum bis dixisse, auctor est Tacitus. (An. 11. 6. et 15. 55.) primo a. 47, deinde a. 53. Jam a. 47. Quintilianus quum utique fuerit puer, sive a. 53. sive a. 42. natus est, restat ut adolescens fuerit a. 53. Jam statuit Hummel., admodum juvenem dictum esse eum, qui in confinio versaretur pueritiae atque adolescentiae, quod anno aetatis duodecimo et decimo quinto contineretur, id quod mea quidem sententia vix affirmari potest. Nemo enim juvenis dici poterat nisi qui jam togam sumpserat virilem, quod ante annum aetatis quintum et decimum haud facile factum est. Itaque a. post. 50. quo anno Seneca in urbem rediit, quindecim annos videtur natus fuisse Quintilianus. At ne haec quidem satis recte dixerim ab Hummelio disputata esse. Nam Senecae exilium erat ab a. 42 ad a. 50. Quomodo autem probaveris, inter Pomponium ac Senecam praefationibus esse tractatum aut ante exilium aut post exilium nec vero *inter exilium ipsum*? Nam praefatio non modo est pars orationis habitae publice sed etiam disputatio quaedam libro scripto praemissa, quae consilium scriptoris et summam operis breviter exponit.

Itaque locus de praefationibus inter Senecam et Pomponium habitis nihil conferre videtur ad aetatem Quintiliani constituendam, et constant haec tantum, eum ante a. 43 puerum decem fere annorum et a. 53 fuisse adolescentem. Adolescentem autem viginti fere annos natum fuisse, vel inde apparet, quod togam virilem pueri induere solebant anno aetatis sexto et decimo vel inchoato vel expleto, ut cura paedagogorum exempli jam tanquam viri inter viros versarentur, quo facto pueri nominati sunt adolescentuli. Nam adolescentes quidem pueris omnino diversos atque aetate multo proveciores fuisse, ipse docet Quintilianus, inter adolescentem et adolescentulum accurate distinguens. Nam *pueros*, inquit (Inst. 2. 2. 14.) *adolescentibus* permixtos sedere, non placet mihi. At (5. 7. 7.): Domitio Afro, quem *adolescentulus* senem colui et Just. 8. 5. 9: Quis enim ferat *puerum aut adolescentulum* aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo et quodammodo praecipiat? Equidem errare mihi non videor, si adulescentulos statuerim fuisse inde ab anno aetatis sexto et decimo usque ad vicessimum, anno vicesimo usque ad vicesimum quartum adolescentes, tum appellatos esse juvenes, admodum autem juvenem idem fere significasse atque adolescentulum. Quodsi eos etiam locos assumseris, quibus Quintilianus indicata aetate sua

1) Cf. Westermann. Geschichte der Römischen Beredsamkeit. I. S. 81. n. 30: Niebuhr schliesst aus Suasor. 2. p. 21, dass er Tiber noch überlebt habe.

necessitudinem memorat, quae ipsi cum Domitio Afro intercesserit, clarissimo illius seculi oratore, qui mortuus quidem est anno 80 p. Chr.:¹⁾ intelliges, hoc anno Quintilianum aetate fuisse paullo proveciorem et majorem utique natu annis viginti et duobus, ut statuit Hummel. Sunt autem illi loci primum in Inst. 10. 1. 24; „Nobis pueris insignes pro V. Catulo, Domitio Afro, c.c. orationes ferebantur;“ tum Inst. 10. 1. 96: „Utor enim verbis iisdem, quae ex Afro Domitio juvenis excepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, Secundus, inquit, est Virgilius, propior tamen primo quam tertio.“ Deinde Inst. 5. 7. 7.: „Sufficiebant alioqui libri duo (de testibus) a Domitio Afro in hanc rem compositi: quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita.“ Denique Inst. 12. 11. 5.: „Vidi ego longe omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem Domitium Afrum valde senem, cotidie aliquid ex ea, quam mernerat, auctoritate perdentem“ sqq. —

Itaque reputanti mihi, Quintilianum ante annum 48. jam puerum fuisse ad minimum decem annorum; fuisse adolescentem a. 58; fuisse juvenem aliquanto ante annum 60:²⁾ rejecta sententi Dodwelli, annum, quo Quintilianus natus sit 42. m. censentis atque ipsius etiam Hummelii, qui annum illum 58. m. fuisse constituit: *Quintilianus videtur natus esse anno 53 p. Chr. n.*

Ceterum sententiam Dodwellianam non primus rejecerat Hummelius sed jam a. 1718. Gedoynus abbas, clarissimus operis Fabiani apud Francogallos interpres, quem Hummelius quidem prorsus ignorasse videtur, in libro suo inscripto: „Quintilien, de l'institution de l'orateur, traduit par M. l'Abbé Gédoyne de l'Académie française (Edition faite d'après un exemplaire corrigé par l'auteur Paris 1770.) Préface p. XXVII.: „Nous savons par son propre témoignage, était même en âge d'avoir une sorte de liaison avec ce grand homme. — Nous savons aussi, qu'il composait ses livres de Rhétorique vers le temps, que les philosophes furent chassés de Rome par arrêt du Sénat, ce qui arriva l'an 94. (Ea erat altera philosophorum expulsis, prima jam a 89 fuerat) cf. Hummel. l. l. p. 50.) Nous savons enfin, qu'il était déjà vieux, lorsqu'il se mit à composer cet ouvrage. De tout cela on peut raisonnablement inférer, que Quintilien est né sur la fin de Tibère l'an 57 de Notre Seigneur. De cette sorte on trouvera, qu'il avait vingt deux ans, lorsque Domitius Afer mourut et pres de soixante, lorsqu'il composa ses livres de l'institution de l'orateur; qui est l'âge, où les hommes peuvent regarder leur fin, comme n'étant pas éloignée.“

Quintilianus vero quum ex Domitio Afro etiam tum superstite juvenis sententiam illam de Virgilio excepisset, anno 60, quo ille mortuus est, major annis duobus et viginti fuisse videtur immo vero viginti quinque, ut a. 53 natus sit.

De patria Quintiliani, ut ad illam jam transeamus idem ille Gedoynus³⁾ recte videtur cense, Quintilianum si quis legisset, eum jam non dubitaturum, quin natione fuerit Romanus: adeo excellere Quintilianum scientia linguae, legum atque institutorum Romanorum, adeo indolem prae se ferre vere Romanam. Ipse quidem Fabius de origine sua nihil fere tradidit, nisi quod manifesto declaravit, se Romae educatum et institutum esse literis.

At vero certissimi auctores diserte testantur, natum esse Quintilianum *Calagurri*, urbe Hispaniae, inter illos primus Ansonius (309 — 392 p. Chr.) qui in commemoratione professorum

1) Tac. Ann. 14. 19.

2) Egrege erravit Meier. Oratorum Romanor. fragm. p. 363, statuens Quintilianum XVII. annos natum fuisse cum e vita decideret Domitianus (l. l. p. 20.)

3) In l. l. Préface.

Burdigalensium, postquam Minervium oratorem alterum togae rhetoricae Quintilianum appellavit, sic pergit vs. 7:

„Asserat usque licet Fabium *Calagurris* alumnus
Non sit Burdigalae dum cathedra inferior.“

Quo loco asserat legendum est nec vero cum Hummelio afferat, quae lectio magnopere languere mihi videtur atque eo secius quadrare, quod Ausonius dicturus erat: sibi vindicet Calagurris Quintilianum, qui indole ipsius ac natura vere Romanus habebatur.

Audiendus de inde St. Hieronymus, (350—420 p. Chr.) Chronici Eusebiani¹⁾ interpres latinus, auctor hoc gravior, quod in praefatione operis sui ipse profitetur, in rebus Romanis auxisse se opus quod verteret, usum etiam Suetonii libris de claris oratoribus, ex quorum indice, quum librorum ipsorum nonnisi paucula fragmenta ad nos pervenerint, apparet, et ipsius vitam Quintiliani scriptam fuisse in isto opere a Tranquillo. cf. Spalding in editione Quintiliani praef. p. XXXXI. Hieronymus, inquam, in chronico Eusebiano ad Ol. 216. 4. (a. 38. p. Chr.) „Quintilianus, inquit, ex *Hispania Calagurritanus* primus Romae publicam scholam aperuit, et salarium a fisco accepit et claruit.“ Atque idem Hieronymus in libro contra Vigilantium scripto: „Iste caupo, inquit, Calagurritanus, et in perversum propter nomen viculi mutus Quintilianus miscet aquam vino;“ quo loco etsi vox *viculi* paullo facetius dictum est, tamen significare videtur, urbem Calagurrim frequentia et eruditione civium parum floruisse.

Hieronymum dubito utrum secutus sit Aurel. Cassiodorus et ipse in chronico suo affirmans, Quintilianum ex Hispania oriundum esse, et Sylvano quidem et Orisco consulibus, quoniam a. 38. ab Hieronymo notato non illos consules invenio. Aliter Hummel. l. l. p. 11.

Haec de origine Quintiliani testimonia nentiquam labefactare potest sententia scriptoris anonymi, sive is, quae est opinio Nic. Antonii, Omnibonus Leon Vicenus Vicentinus fuit, illustrator Quintiliani circa annum 1474, sive Laurentius Valla, ille anonymus, inquam, scribit (in praefatione Gesneriana) „Verissima conjectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quintilianus ex Calagurri, urbe Hispaniae oriundus.“ Immo Fabium Romae natum esse affirmat, quam opinionem confirmare conatur testimonio Martialis. Is enim, inquit, ipse Calagurritani agri alumnus, quum Hiberos memoria dignos, epigrammatis suis inserat, nullam de Quintiliano mentionem facit, sed eum separatim cum veneratione nominat:

„Quintiliane vagae moderator summe juventae,
Gloria Romanae Quintiliane togae.“

Martial. Epigram. 2. 90. — Quem tamen bene refutavit Hummel., exponens l. l. p. 12, non hoc propositum fuisse Martiali, ut omnium scriptorum ex Hispania oriundorum laudes efferret, sed paucorum tantum et Liciniani sui quae ipsius: praeterea Quintilianum ne scribendo quidem laudes sibi paravisse eo tempore, quo Martialis epigramma istud scripsisset, sed orando et docendo.

At vero quaeritur, quomodo cum testimoniis illis Ausonii, Hieronymi Cassiodori sane gravissimis concilietur locus, qui ad originem Quintiliani cognoscendam valet plurimum, quem prorsus ignoavit Hummel., sed jam protulit Gedoynus l. l. Préface. XXXVI. Nam Quintilianus ipse, ubi agit de verbis quibusdam peregrinis in sermonem latinum receptis (Inst. 1. 5. 37.) „Et *Gurdos*,²⁾ inquit, quos pro stolidis accipit vulgus ex Hispania duxisse originem audivi.“

1) Florebat Eusebius, episcopus Caesariensis a. 264 — 340 p. Chr.

2) Comparat Spalding vocem Franco gallicam: engourdi,

Ergo Quintilianus linguam suam patriam aut ignorabat aut oblitus erat, atque est, quod accedamus et Anonymo illi supra memorato et ipsi Gedoyno, rejicienti utrique testimonia Hieronymi et Ausonii? Nam Gedoynus quidem l. l. Cependant au raport de S. Jérôme Quintilien non seulement était Espagnol, mais il fut amené à Rom par Galba l'an de Notre Seigneur 89, *ce qui est visiblement faux. sqq.* — An vero Quintilianus linguam vernaculam ignorare se dedita opera affectabat, ut civis vere Romanus haberetur? At id moribus Quintiliani, candidis illis et innocentibus, nequam convenit. Itaque res aliter sese habere videtur. Natus quidem fuerat Quintilianus Calagurri, sed admodum puer a patre Romam traeductus est. Nam Romae educatum et eruditum esse literis, omnes mihi probare videntur loci, quos affert ipse de institutione sua puerili. Nam primum Inst. 1. 2. 23., qui locus ad rem scholasticam apud Romanos cognoscendam haud exigui est momenti, Non inutilem, scio, inquit, servatum esse a *praeceptoribus meis* morem, qui, quum pueros in classes distribuerent, ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant; et ita superiore loco quisque declamabat, ut praecedere profectu videbatur. Hujus rei judicia praebantur: ea nobis ingens palmae contentio: ducere vero classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Alius de praceptoribus ejus locus legitur. 2. 4. 46: „Solebant praepceptores mei neque inutili et nobis etiam jucundo genere exercitationis praeparare nos conjecturalibus causis, quum quaerere atque exequi juberent, cur armata apud Laedaemonios Venus et quid ita crederetur Cupido puer ac volucer et sagittis ac face armatus, et similia, in quibus scrutabamur *voluntatem*, cujus in controversiis frequens quaestio est. Haec verba non ad scholam nescio quam Calagurritanam ac provincialem rettuleris sed ad majorem aliquam Romanam eamque optime institutam et directam. Quodsi Quintilianus Inst. 10. 1. 24., quem locum identidem jam memoravimus, se puero ait insignes pro Voluseno Catulo Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Laelii orationes *latas esse*: apertum est, puerum eum Romae vixisse, quoniam orationes illae nisi in urbe haud facile studia hominum exercebant. Neque enim quisquam credit Hummelio, statuenti illi p. 13. Quintilianum anno demum 49. p. Chr. quum ex illius rationibus annum aetatis ageret decimum, Romam migrasse atque actionem illam Passieni per famam modo cognovisse, sive per acta publica, quae res in urbe gestas celeriter in provincias promulgassent, sive per librarias vel juvenos amicos (puerum scilicet decem annos natum)! Nam tradebant quidem, ut ait Tacitus Dialogus de or 20; invicem ac saepe in colonias ac provincias *suas* scribeant sive in *suis* aliquis arguta et brevi sententia affulsit, sive *locus* exquisito et poetico cultu enituit, neque vero *orationes* protinus *ipsae* in provinciis facile *ferebantur* et legebantur.

Quod vero Quintilianus praepceptores suos non indicaverit nominatim, inde non cum Hummelio colligas, (p. 14.) illos homines provinciales parumque notos fuisse et ipsum igitur pueritiam degisse Calagurri. Nam eodem jure mireris, eum hos ipsos Calagurritanos praepceptores non nominasse. Sed erant illi quidem boni ac strenui magistri nec tamen ei digni videbantur, quos in numero poetarum atque oratorum clarissimorum nominaret. Ceterum quod dicit Scholiast ad Juvenalis Sateras 6. 452, inter praepceptores Quintiliani fuisse Palaemonem Grammaticum, haud credi potest, quod pater Quintiliani filium non facile tradidisset instituendum viro moribus corruptissimis, adeo ut Tiberius et mox Claudius palam praedicaret, nemini minus institutionem puerorum vel juvenum committendam esse. cf. Sueton de illustr. Gramm. e. 23. Atque ipse Quintilianus Inst. 1. 4. 20., nihil de eo nisi: et aetate nostra Palaemon; unde apparet, aequalem fere, non vero magistrum fuisse Quintiliani.

Itaque ut ad patriam Quintiliani redeam, accedere non dubito Tiraboschio Storia della

letteratura Italiana P. II. l. I. c. III. X. „Queste son le ragioni, che a sostenere i lor diversi pareri da diverse parte si arrecano. Non potrebbonsi esse per avventura conciliare insieme, dicendo che la famiglia de' Quintiliani era oriond dia Spagna, ma che il padre o forse anche l'avo del nostro scrittore transportolla a Roma?

Videtur autem cum ab optiniis praeceptoribus institutus esse tum ipso patre usus esse duce et magistro eloquentiae ac paterno exemplo commotus summo studio eloquentiae dedisse operam. Jam in puero egregiam enituisse indolem eloquentiae, vel inde intelligas, quod tenera illa aetate jam orationes clarissimas, quae tummaxime ferrentur, cognoscere coeperit. Deinde adolescens factus, quum illustrissimos, qui tum florent, oratores intueretur, tum studiosissime colebat Domitium Afrum, quem omnium quos cognoscere sibi contigisset, summum oratorem eundemque principem fori quondam fuisse ipse testatur Inst. 12. 11. 13. ¹⁾ Neque tamen videtur in verba magistri illius quamvis gravissimam jurasse sed suum sibi iudicium servasse integrum. „Neque enim me cujusquam sectae velut quadam superstitione imbutus addixi,“ ipse de se profitetur III. 1. 22. Nam eodem loco usus exemplo Domitii, quem valde senem cotidie aliquid ex ea, quam meruerat, auctoritate, perdentem ipse viderit: cum agente illo alii, quod indignum videretur, riderent, alii erebescerent, quae occasio fuerit dicendi: *malle eum deficere quam desinere*: diserte monet, orator, antequam in actatis veniat insidias, receptui ut canat et in portum integra nave perveniat Acrius etiam de Domitiano iudicium legitur apud Tacitum (Ann. 4. 52.) eum (recentem tum praetura) modicum fuisse dignationis, et quoquo facinore properum clarescere. Damnatis Pulchra et Furnio, Afrum *primoribus oratorum* additum esse. Mox capessendis accusationibus ant reos tutando *prosperiore eloquentiae quam morum fama* ²⁾ fuisse, nisi quod *aetas extrema* multum etiam eloquentiae dempsisset, *dum fessa mente retineret silentii impatientiam*.

Atque hoc ipsum, ut opinor, erat, quod Quintilianus, quem adolescentulus senem coluisse, ab ejus consuetudine *valde senis paullulum* recederet atque ipsius etiam mortis a. 60 factae mentionem faceret nullam. Nam morti ejus Quintilianum inlerfuisse vel inde sequitur quod inter *valde senem*, quem etiam tum viderat, atque mortuum paullulum tantum temporis intercedere poterat. Aliter Hummel, p. 20. Itaque etsi Quintilianus non totum videtur Domitio Afro se dedisse, tamen multa erant, quae ab illo discere posset. Nam arte ille et toto genere dicendi praefereendus erat ipso Julio Africano, aemulo ipsius clarissimo, adeo ut eum *in numero veterum* habere non timeres unde etiam in eo *maturitas* potissimum laudatur Inst. 12. 10. 11. et graviter et lente eum dixisse auctor est Plinius. Epp. 2. 4. Quintil. Inst. 10. 1. 118. Itaque inter omnes illius seculi oratores nemo est, a quo Quintilianus plura petiverit exempla, cujus dicta attulerit saepius, cujus dictionem observaverit diligentius. Erat autem Domitius non summus modo orator et in republica administranda egregie versatus, ³⁾ sed libros etiam ipse composuit, velut de testibus, quos alioquin in hanc rem suffecisse ac verissima praecepta exhibuisse confitetur Quintilianus. Inst. 5. 7. 7. Praeterea dictorum quoque ipsius editi sunt libri. Atque erat sane in genere facetiarum mire venustus, ut non dicta modo, sed etiam complures hujusmodi narrationes orationibus ejus insertae reperiantur. Quint. Inst. 6. 5. 42. Clarum est

1) De studio, quo coluerit Domitium, cf. Plin., Ep. 2. 14. 10: „Ita certe ex praeceptore meo, Quintiliano, audisse memini. Narrabat ille: *Adsectabar Domitium Afrum*, quum apud centumviros diceret *graviter et lente* hoc enim illi actionis genus erat. sqq.

2) Sic legendum nec vero forma.

3) Praetor a. n. 778 (25, p. Chr.) Consul suffectus a. 792, (39.) cf. Meyer *Oratorum Romanorum fragmenta*, p. 563.

ejus iudicium de Virgilio: Secundus post Homerum est Virgilius, propior tamen primo quam tertio. Inst. 10. 1. 86. Pulchra est sententia ejus, non ex ratione quidem *ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα* dicta sed efficiens idem: „Ego accusavi, vos damnastis.“ (Inst. 5. 10. 79.) Tum venuste Mallium Suram, multum in agendo discursantem et gerentem se ineptissime, *Non agere dixit sed satagere.* Cf. 11. 5. 126. Urbaneque Flavius Verginius interrogavit de quodam suo antisophiste: „*Quot milia passuum declamasset.*“ (Inst. 6. 5. 54.) Urbane usus est Afer ironia, cum Didio Gallo, qui provinciam ambitiosissime petierat, deinde impetrata ea, tanquam coactus, querebatur „*Age* inquit aliquid et rei publicae causa *elabora*“ (cui voci egregie et patiendi et *agendi* sententia subjecta est. Inst. 6. 5. 68.) Deinde in eo genere facetiarum, quod est ad decipiendam opinionem comparatum et inopinatum et a lacescente poni solet, venustissimum est illud Afri; „Homo in agendis causis optime — *vestitus.*“ (6. 5. 84.) atque ejusdem interrogatio de Celsina, femina potentissima: *Quis est iste.*“ (6. 5. 85.) Et optima erat Domitii Afri simulatio adversus simulantem. Nam quum ipse vetus haberet testamentum, octavo et decimo anno ante mortem ipsius nuncupatum (Plin. Epist. 8. 13. 5.) et unus ex amicis recentioribus, sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam fabulam intulisset, consulens eum an seni primipilari, quorum scilicet hereditates expeti solebant magnopere, jam testato rursus suaderet ordinare suprema iudicia: *Noli, inquit, facere: offendis illum.* (6. 5. 92.) Cf. Quintil. 6. 5. 81. Afer, quum ageret contra libertum Claudii Caesaris et ex diverso quidam exclamasset: *Praeterea tu semper in libertos Caesaris dicis: Nec meherecule, inquit, quidquam proficio.* cf. 6. 5. 52. — Lenius et, ut Quintilianus dicit, boni stomachi, ut omnino *leni* facetiarum genere excellebat Domitius (Inst. 6. 4. 27.) illud est, quod idem in grato litigatori conspectum ejus in foro vitanti, per nomenclatorem missum ad eum, *Amas me, inquit, quod te non vidi?* — Extat etiam sententia ejus gravissima: „*Princeps, qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.*“ (8. 3. 5.) Cf. etiam Plin. ep. 2. 14. Quum diceret Domitius apud centumviros, audiit ex proximo immodicum insolitumque clamorem: admiratus reticuit: ubi silentium factum est, repetiit quod abruperat: iterum clamor: iterum reticuit: et post silentium coepit idem tertio. Novissime, quis diceret, quaesivit: responsum est Licinius (qui primus morem induxerat auditores per mancipem conducendi et redimendi, *σοφοκλεῖς* illos s. laudicenos) Tum intermissa causa, *Centumviri, inquit, hoc artificium perit.* Juvat denique Domitii Afri virtutem quandam compositionis commemorare, quam eorum, qui nostra aetate latine scribunt, viri principes imitati sunt felicissime. Solebat enim Afer trajicere in *clausulas* verba tantum asperandae compositionis gratia et maxime in prooemiis, ut pro Domitilla. *Gratias agam continuo.* Et pro Laelia, *Eis utrisque apud te iudicem periclitatur Laelia.* Adeo con fugit teneram delicatamque modulandi voluptatem ut currentibus per se numeris quod eos inhiberet objiceret. Inst. 10. 4. 51.

Quintilianus autem, etsi Domitium Afrum eum sibi oratorem elegerat, quem potissimum sequeretur, quem imitaretur, tamen et ceteros ejusdem aetatis oratores et patronos et in causis et in iudiciis cognovisse videtur, in primis Julium Africanum, concitatiores quidem illum ipso Domitio sed in cura verborum nimium et compositione nonnunquam longiorem et translationibus parum modicum. (Inst. 10. 1. 118.) Laudavit *vires* ipsius. Quint. 12. 10. 11. Neque vero in numerum eorum, quae sibi exempla proposuerat juvenis, cum Hummelio l. l. p. 15. rettuleris Crispum Vibium, M Galeolum Prachalum, Julium Secundum. Nam hos quidem post Domitium Afrum et Julium Africanum, eorum quos viderit longe praestantissimos, ita memorat, ut dicat: „*Erant clara et nuper ingenia*“ unde apparet, Vibium, Prachalum Secundum Quintiliano aut aequales aut *suppares* fuisse nec vero eos, quos seniores ipsi ipse juvenis coleret. *Servilius* autem

Nonianus, diu foro, mox tradendis rebus Romanis celebris et elegantia vitae excellens, elati vir ingenii et sententiis creber, sed minus pressus, quam historiae auctoritas postulare: quoniam mortuus est eodem anno, quo Domitius Afer, cui ut par ingenio ita morum diversus erat: a Quintiliano auditus est adolescente ac videtur inter eos, quos sectaretur, praecipuum locum obtinuisse. Quintil. Inst. 10. 1. 102. cf. Tacitus Ann. 14-19. Plin. Ep. 1. 14. Cognovisse se et Junium Bassum nec vero probasse ipse Quintilianns docet Inst. 6. 5. 27.: Id porro quod dicitur aut est lascivum et hilare aut *contumeliosum*, qualia nuper Junii Bassi sqq. — Ceterum de suae aetatis oratoribus ipse Inst. 12. 10. 11.: In iis etiam, inquit, quos ipsi vidimus copiam *Senecae*, vires *Africani*, maturitatem *Afri*, jucunditatem *Crispi*, sonum *Trachali*, elegantiam *Secundi* reperimus. Ac L. quidem Annaeum *Senecam*, etsi ipsum longe aetate superabat, ut qui natus sit paullo post Christum natum a. 7. p. Chr. Meyer. l. l. 373. ¹⁾ obierit autem a. 65. p. Chr.; tamen neutiquam videtur Quintilianus sectatus esse juvenis. Id quidem certo conjici potest ex judicio, acri quidem illo ac severo, sed vero et aequo, quod ipse de Seneca pronunciauit Inst. 10. 1. 125 — 151. Quodsi, quanquam falso, opinio exierat de Quintiliano, ipsum damnare et invisum quoque habere Senecam: si ipse, aetate jam proventus et judicio aequus et modestus, corruptum illius et omnibus vitiis fractum dicendi genus reprehendit, quod quidem ad severiora iudicia revocare contenderet, si in eloquendo dicit corrupta pleraque fuisse atque eo perniciosissima, quod dulcibus abundarent vitiis: juvenis et maturitatis antiquae studiosissimus facile aversatus est eum, qui rerum pondera minutissimis sententiis frangeret et puerorum potius amore quam consensu eruditorum comprobaretur.

At studiorum cursu peracto, quem vitae cursum tenuerit Quintilianus, verbis non traditur disertis. Unum superest testimonium Hieronymi, qui in Chronico Eusebiano ad Ol. 122. 4. (69. p. Chr.) haec adnotavit: „*M. Fabius Quintilianus Romam a Galba perducitur.*“ ²⁾ Huic loco ea solummodo sententia subesse potest, Quintilianum, quum in Hispania versaretur et in notitiam venisset Galbae, commotum esse ab illo, ut sedem ac domicilium suum inde Romam collocaret. Nam si statueres cum Dodwellio Annal. Quintilianei 3, 9. Galbam, quum Hispaniam provinciam administraturus a. 61, (quando auctoribus Suetonio (Galba. 9.) et Plutarcho (Galba. 4.) per octo annos illi provinciae praefuit), eo decederet, comitem accepisse Quintilianum, ³⁾ Hieronymo dicendum erat: Romam *reducitur*. Quum autem dixerit: *perducitur*, hoc significavit, jam antea quidem versatum esse Quintilianum in urbe, tum vero commotum esse a Galba, ut in perpetuum Romam domicilium suum conferret. Ergo Quintilianus antea discesserat ex urbe. Quando vero reliquit urbem et quibus commotus causis? —

Vidimus Quintilianum et actioni Cossutianae interfuisse a 58, et ipsi morti Domiti Afri, quae secuta est a. 60. De morte Domitii negavit quidem Hummel. l. l. p. 20, quia ne verbo quidem eam tetigisset Quintilianus: „id putasne virum potuisse, inquit Hummel, quo nullus unquam fuit animo gratiore, si quidem oculis suis eam vidisset, praesertim quum occasio idonea

1) Est idem ille, quem Persius poeta ut patrem coluit, cf. Sueton. in vita Persii.

2) Ceterum hunc Quintiliani in urbem reditum, si non in rem publicam Romanam, at in literas saltem augendas et ipsam eloquentiam, ex judicio Hieronymi summi fuisse momenti, vel intellexeris ex ratione et connexionem, qua ille hoc narravit. Nam inter adnotationes ad Ol. 211. a. 79. p. Chr. primum: Post Neronem, inquit, Galba in Hiberia, Vitellius in Germania, Otho Romae imperium arripuerunt; tum Quintilianus Romam a Galba perducitur; deinde Galba septimo mense imperii sui in medio Romanae urbis foro, capite truncatur.

3) Interpretem illum quidem in Hispania, Quintilianum scilicet, qui ipse linguae Hispanicae ignarus erat! — Egregia haec conjectura est J. M. Gessneri. praef. ad Quintil.

frequenter sit oblata, illo maxime loco, quo de summa ejus senectute sermo est? Ego vero nihil omnino fuisse invenio, quod Quintilianus de morte Domitii disputaret, praesertim quum ille mortuus sit foedissime. Nam audias Hieronymum, ad Chronicon Eusebii A. Mundi MMLX. a. IV. imp. Claudii 45. p. Chr.: „Domitius Afer Nemausensis clarus orator habetur, qui postea Nerone regnante *ex cibi redundantia in coena moritur*.“ Istiusmodi videlicet mortem Quintilianus nec potuit celebrare nec celebravit: Romae autem eo tempore ipsum vixisse, inde colligo, quod inter Domitium *valde senem*, quem etiam viderit, atque eundem mortuum exiguum tantum temporis poterat interesse. Igitur post annum demum 60. Quintilianus discessisse videtur ex urbe. Scilicet ei intermortui erant duo patroni amplissimi, quando eodem anno quo Domitius Afer et ipse obiit Servilius Nonianus; Seneca autem, qui tunc apud principem et apud populem valebat plurimum, Fabio videtur fuisse infestus, ut qui studiis inertibus et juvenum imperitiae suetus, *liveret his, qui vividam et incorruptam eloquentiam tuendis civibus exercerent*. Hoc quidem ex probrat Senecae apud Tacitum Ann. 15. 42. P. Sullius, imperitante Claudio terribilis ille quidem et venalis, tamen praeter ferociam animi extrema senecta liber. Quintilianum vero non fuisse inter juvenes illos, imperitos, qui caeco amore Senecam sectarentur, sed suum sibi iudicium servasse incorruptum, jam supra demonstravimus.

Verum ne illud quidem fugisse videtur Quintilianum juvenem, quum ex urbe, sede illa quidem ac domicilio studiorum ac bonarum artium discederet, raro in ea urbe quenquam proficere, ubi natus esset et educatus, quoniam non deessent, qui ipsi aliquam gloriolam utenque adepti, si quid vel leviter errasses, castigarent acerrime, si quid praeclare edidisses, utique ignorarent, et efflorescentem ingeniorum segetem reprimerent potius quam mitigarent et maturarent.

Itaque Quintilianus, quoniam, ut ajunt, propheta nihil valet in patria, urbem, in qua se quidquam profecturum esse desperaret, quanquam invitus, reliquit et in eam se contulit provinciam, in qua studia literarum maxime florerent, et ipse natus esset, in Hispaniam, ubi Calagurri potissimum, patria sua, videtur commoratus esse atque, id quod ex loco Ansoniano, supra laudato, conjecimus, orandi artem cum exercuisse tum docuisse. Erat autem Calagurris illa non Fibularenensis, nunc Loharra. Vid. Forcellini Lex. (Plin. H. N. 5. 5.) haerens scopulis (Ep. 23. 27.) quae montes Pyrenaeos attingisse videbatur, sed Calagurris Nassica, quae ad Iberum sita nomine *Calaborrae* hodie etiam extat. Quae urbs quum sita esset in Hispania citeriore s. Tarraconensi, facile contingere poterat, ut Ser. Galba, quum inde ab anno 61. usque ad a. 68. provinciae illi praesesset in agendis conventibus, quanquam ipsi ingenium medium erat, (Tac. Hist. 4. 49.) Quintiliani tamen praeclaram indolem et eloquentiam cognosceret eumque commoveret, ut in urbem ipsum, imperatorem, comitaretur. Quod Fabio vel hoc erat exoptatus quod Seneca, ipsi inimicus, jam a. 63. misere vita excesserat et ipsi jam ipsius principis auspiciis egregius aperiretur campus, quo vires ingenii ostenderet et comprobaret. At Romae res gestae sunt turbulente atque atrociter, quae studia literarum haud sane fovissent: nam Galbae Otho, Othoni successit Vitellius, rapida et haud ineruenta rerum mutatione, donec Vespasianus, rerum potitus, cum immenso imperio pacem restituisset, tum literis et artibus egregie consuluit, ut qui anno 74. p. Chr. philosophis quidem Stoicis et Cynicis Roma pulsus, tamen primus e fisco Latinis Graecisque rhetoribus *annua centena* constituerit. Sueton. Galba. 18. Inter hos rhetores Quintilianum fuisse vel nemo est qui negaverit. Quin etiam mihi, legenti apud Hieronymum ad Eusebii Chron. Olymp. 216. 4. Domitiani 3. Christi 89. (Meyer l. l. 559.) „Quintilianus ex Hispania Calagurritanus *primus Romae publicam Scholam*, et salarium e fisco accepit et

claruit“¹⁾ eidemque consideranti, Quintilianum jam tunc inter magistros eloquentiae praecipuum tenuisse locum nec facile sine spe honoris ac praemiorum a Galba Romam deductum esse: ipse Fabius primus videtur fuisse, in quem beneficium illud centenorum conferretur, *primus professor eloquentiae publice constitutus*, id quod ipse Hieronymus diserte significavit, quum diceret: Quintilianus *primus* Romae publicam scholam accepit.

Nam primum omnium facile concedes, Vespasianum, qui otiosos philosophos Stoicos et Cynicos ex urbe relegaret, qui, omnium rerum parcissimus, eos tantum sumtus faceret, qui reipublicae, oppressae illi tunc aere alieno,²⁾ utique essent necessarii: rhetoribus latinis graecisque non ideo stipendium centenorum eorumque *annuorum* constituuisse, ut sola praesentia sua urbem condecorarent, sed ut solida ac salutifera doctrina, non speciosa illa quidem atque inani suis prodesse civibus ac scholas haberent publicas. Ergo quos Suetonius commemorat Latini Graecique rhetores, ac princeps inter eos Quintilianus cum centenis annuis munus susceperunt docendi publice.

Jam vero agamus de ipso loco Hieronymi, multum illo quidem ab interpretibus vexato. Adnotatio Hieronymi ad annum Dni. 89. in ea editione, quae cura Thomae Roncallii M. Cas. Patavii 1787. prodit, sic scripta est: „Quintilianus ex Hispania Calagurritanus, qui primus Romae publicam scholam et salarium e fisco accepit, claruit.“ Est autem adnotatum, M. S. Ravennatem habere: publicata schola et salarium e fisco accepit et claruit, et hanc periocham habere anno 87. Igitur equidem ita legendum esse statuam: Quintilianus, qui primus Romae *publicata schola* salarium e fisco accepit, claruit. Nam primum quidem anno 69. quo anno Romam venerat, Quintilianus videtur aperuisse scholam privatam, quae quum frequentia auditorum et gloria praeceptoris floreret, ab imperatore Vespasiano publica constituta sive *publicata* est, ita ut ipsi Quintiliano centena annua publice concederentur, scilicet praeter stipendia, quae privatim soluta sunt ab auditoribus.³⁾

Utramcunque vero lectionem acceperis, hoc vides, Hieronymum, quum dixerit: *Qui-accepit*, hanc enuntiationem relativam non referre ad annum 89, in quem sola pertinet enuntiatio: *Quintilianus claruit*: sed ad annum aliquem superiorem, quumque ad annum 74. non annotavisset, Vespasianum rhetoribus Graecis latinisque ac principi eorum Quintiliano, centena annua constituuisse, rem illam in statum literarum sane gravissimam, supplere voluisse in annotatione ad a. 89. scripta. Verum in interpretatione vocis *claruit* et ipse Dodwellius hoc nomine videtur mihi reprehendendus esse quod repetiverit altius nec Hieronymum explicaverit ex Hieronymo. Nam Dodwellus putat, verba „Quintilianus claruit“ idem significare, atque illud, quod in constitutione codicis Theodosiani l. 12. tit. 45, infra nobis commemoranda, dictum est: honoratus et his, qui sunt ex vicaria dignitate, (hoc est viris nobilissimis) connumeratus est. Atqui idem Hieronymus de Asconio Pediano, qui auctore Madvigio⁴⁾ paullo ante annum primum Christi natus est, ad annum 77. ipse annotat haec: Q. Asconius Pedianus scriptor historicus *clarus habetur* qui 73mo aetatis suae anno captus luminibus, duodecim post annis in summo omnium honore consenescit.“ At ego ex hoc Hieronymi loco colligere posse mihi videor a. 4. p. Chr. natum esse Asconium,

1) Dodwellus Annal. Quintil. §. 12 legit: „Quintilianus, qui primus Romae publicam scholam aperuit et salarium a fisco accepit, claruit.

2) Summa aerarii fisci inopia, de qua testificatus est in inito statim principatu: professus, *quadringsenties millies* opus esse, ut respublica stare posset. Sueton. Vesp. 16.

3) Lectio autem: scholam *aperuit* mera est conjectura Dodwelli.

4) Cf. Madvig. Asconii Pediani et aliorum vet. interpr. in Ciceronis oratt. commentariis. Disp. crit. Havn. 1828.

quoniam hoc ipso anno claruisse videtur, quo oculorum acie privatus est. Utut vero hoc est, intelligis id *clarus habetur* idem fere esse quod *claruit*, nisi quod *claruit* significat: *clarus haberi coepit*. Idem vero ammadvertis, Hieronymum dicere, Asconium Pedianum, exacta demum aetate, quum de studiis literarum jam optime meruisset, *clarum habitum esse*. Atque idem de Plinio minori ad a. 111., quo anno ille mortuus videtur: Plinius Secundus Novocomensis, inquit, orator et historicus insignis habetur,¹⁾ ejus plurima ingenii opera extant. Itaque non est quod cum Hummelio perridiculum (p. 25) esse censeas, claruisse aliquem eo tempore, quo officium suum abdicaverit, quamquam docendi munere non se abdicaverat, sed honestissime solutus est. Immo vero tum demum, viginti annis, summo cum studio et fructu in juvenes erudiendos consumptis, quum animum appelleret ad scribendum de iis rebus, quas antea schola ac disciplina egregie pertractasset: tum *clarus haberi coeptus est*. Recte igitur Dodwellus vocem *claruit* ad *rem gestam* aliquam insignem, quae quasi vitae quaedam epocha habenda fuerit, referendam esse censuit, quam epocham tamen non magis abdicatas a Quintiliano scholas rhetoricas, quam honestissimam professionis publicae missionem dixim. Significatio vero ex jure civili desumpta nequitiam voci *claruit* subest, quoniam nec clarissimum, ut juriconsulti ajunt, sive senatoriam dignitatem obtinere dicitur clarescere nec facile Quintilianus anno 39. dignitatem illam accepisse videtur, quamquam ipsum postea, ornamentis in eum collatis consularibus, inter viros clarissimos habitum esse haud negaverim.

Anno igitur, postquam *per viginti annos* studia sua erudiendis juvenibus impenderat,²⁾ publicae professionis honestissimam a principe missionem impetravit. Exemplo hoc videtur factum esse militum veteranorum, quibus vicena stipendia meritis missio daretur (Tac. Ann. 1. 36.) quique 245 p. C. n. ex Constitutione Caracallae (Codex Theodos. lib. 2. lit. 63.) quum causaria missione sacramento post viginti annorum stipendia solverentur et integram famam retinerent, ad publica privilegia veteranis concessa pertinerent. Hac ratione, quae initium cepit a Quintiliano, tribus fere, seculis post, a. 413. Justinianus et Valentinianus imperatores edictum promulgaverunt, ad historiam institutionis publicae gravissimum: „Grammaticos tam graecos quam latinos, sophistas et jurisperitos in hac regia urbe professionem suam exercentes et inter statutos commemoratos, si laudabilem in se probis moribus vitam monstraverint, si *docendi peritiam, facundiam dicendi, interpretandi subtilitatem, copiamque disserendi* se habere patefecerint et coetu amplissimo judicante digni fuerint aestimati, quum *ad viginti annos* observatione *jugi* ac sedulo docendi labore pervenerint, placuit *honorari* et his, qui sunt ex vicaria dignitate connumerari.“ Codex Theodosian. l. 12. Tit. 15. De professoribus, qui in urbe Constantinopolitana docentes, ex lege meruerunt comitivam. Egregie autem sibi constitit Hieronymus, qui, quam ad a. 69 annotavisset: „Quintilianus Romam a Galba perducitur;“ ubi facila per se intelligitur, Fabium illo anno docendi munus aspiratum esse, jam ad a. 89., quo anno vicennium ille juvenes erudivisset publice, cum claruisse, hoc est honestissime publica professione solutum esse diserte profiteatur.

Exposuimus nostram de annotationibus Hieronymi sententiam. Falsa omnino videntur ea, quae de hac re disputavit Hummel. (l. I. p. 33. cf. p. 23.) qui plus sapere sibi videretur, Dodwellio. Hummelius enim censet, ab anno inde 69mo usque ad a. 89mum Quintilianum in schola quidem juvenes docuisse centenaque annua e fisco accepisse, sed scholam ejus non fuisse

1) Hoc tamen ad Plinium majorem pertinere videtur,

2) Quintil. Inst. 1. Proven.

publicam, salarium non certum. Quasi vero incertum esset salarium, si quis centena acceperit annua! Itaque et scholam et salarium jam pridem deprecatum esse. Anno vero 89, postquam clarissimum opus institutionis oratoriae edidisset, (nam librum illum scriptum esse inde ab a. 86 usque ad a. 89.) a principe publicam scholam salariumque certum accepisse, immo vero utrumque a Domitiano fautore petiisse, ut, quaecunque in libris suis praecepisset, ex obscuritate seriniorum in vitam quasi duceret et ad verbum vera redderet (!) Nam privatam quidem scholam abdicatam jam habuisse. a. 79. Itaque vocem *claruit* significare tum institutiones oratorias editas tum scholam acceptam publicam.

Vides, Hummelium simpliciore, quam, rejecta Dodwelliana, ingressus sit ratione, et simplicia invenisse atque ea quidem nostris potissimum rationibus satis lepide accommodata, quibus, si quis vel mediocrem libellum conscripsisset, qui tamen certis quibusdam serviret opinionibus, dignus statim judicaretur, qui cathedram aliquam obtineret publicam. Longe aliter veteres, qui non in secessu studiorum vana quaedam ac jejuna excogitarent praecepta, quibus institutionem publicam moderarentur ac traderent eloquentiam, sed longa et multiplici experientia atque usu vitae edocti et ipsam artem condiderint amplissimam ac salutiferam.

Quintilianum vero publicam scholam jam a. 69. aperuisse et certum salarium accepisse a. 74, jam supra demonstravimus: jam superest ut doceamus, fieri non potuisse, ut libri institutionum oratoriarum ab a. 86. ad a. 89. aut scriberentur, aut ederentur, sed anno demum 95mo p. Chr. publicatos esse. Atque Hummelius quidem sententiam suam, Quintiliani libros, ut post annum 86, sic ante finem anni 89 scriptos esse, tribus potissimum argumentis comprobare conatur. Nam primum a. 89. teste Hieronymo philosophos ex urbe per Domitianum pulsos esse. Ceterum in editione Hieronymi Roncalliana. Patavii 1787 priorem philosophorum et mathematicorum ex Romana urbe pulsionem ad a. 91, posteriorem ad a. 97. annotatum invenio. Igitur Quintilianum, qui Domitianum vehementer adulatus sit, qui philosophis perpetuo obtrectaverit cum propter neglectiorem reipublicae, tum quia non sapientia ac virtute excelleret, sed vultum et tristitiam et dissentientem a ceteris habitum pessimis moribus praetenderent; si post annum 89. scripsisset, illam philosophorum expulsionem utique commemoraturum fuisse; quum non commemoraverit, ante annum 89. scripsisse. Animadvertas, quam temere haec sint disputata. Nam primum quidem Quintilianus Domitianum non ultra morem modumque illius seculi proprium adulatus est, deinde philosophastros oderat, non philosophiam, minimeque decebat, virum generosum atque ingenuum laetari aut verbum tantum pronuntiare de violenta ejectione virorum doctorum, quamvis maculis quibusdam notatorum. Quid Hummelius cogitavit de moribus Quintiliani, quos candidos alioquin et innocentes fuisse ipse confitetur? Immo vero egregiae est modestiae et continentiae, de misera illa philosophorum expulsionem altum observasse silentium.

Alterum est argumentum, quod in prooemio libri IV ti Quintilianus scripserit: „Quum vero mihi Domitianus Augustus sororis suae nepotum delegaverit curam, non satis honorem judiciorum coelestium intelligam, nisi ex hoc oneris quoque magnitudinem metiar.“ Nepotes illi sororis erant filii Flavii Clementis et Domitillae, quae ipsa filia erat Domitillae majoris, sororis illius Domitiani ex ignoto marito. (Dio 67. 12. 14.) Hunc Flavium Clementem, patruelem suum contemtissimae inertiae, cujus filios, etiamnum *parvulos*, successores palam destinaverat, et abolito priore nomine, alterum Vespasianum nominari jusserat, alterum Domitianum: repente ex tenuissima suspitione tantum non ipso ejus consulatu interemit. Sic Sueton. Domition. 13. Igitur Flavius, quum consul fuisset a. 95, statim initio anni 96. consularis occisus est, quo maxime facto, ut idem Suetonius ait, Domitianus sibi exitium maturavit. Jam filii Clementis

adoptati quidem sunt et aliquot annis ante patrem trucidatum et post librum quartum institutiones oratoriae scriptum, quoniam Quintilianus illos non filios adoptivos Domitiani, sed nepotes sororis illius nuncupavit. Neutiquam autem fieri potuit, id quod existimavit Hummel, p. 52. ut inter pueros adoptatos et Quintiliani curae commissos multum spatii interesset, quia *parvulis minores* Quintilianus accipere non poterat erudiendos. Quodsi, id quod ex nostris rationibus posthac apparebit, Quintilianus librum quartum institutionis suae anno 92 composuit: eodem anno pueri illi principes a Domitiano et curae ipsius demandati et vero adoptati sunt, id quod a morte patris a Suetonio memorata haud discrepat, neque ulla reperiri potest causa, quod, quae est sententia Hummelii, aunis fere octo ante necem Clementis istos pueros curandos acceperit Quintilianus.

Tertium Hummelii argumentum loco potissimum nititur Hieronymi jam supra citato et explicatione vocis *claruit*, quam neque ad institutiones oratorias editas neque ad scholam acceptam publicam referri posse supra jam demonstravimus. Hoc etiam adjiciemus, summum moderatorem Romanae juventutis, quem appellat Quintilianum Martialis, qui utique ante annum 82. epigrammata sua confecit, haud facile privatas scholas habuisse nec privatis scholis quietem *impetrari* sed potius *sumi*.

Itaque quum Hummelius neutiquam probasse videatur, libros Quintilianeos editos esse a. 89.: superest ut demonstramus, anno demum 95mo illud factum esse. Sane gravissimis argumentis jam supra patefecimus, vicennium illud, quod juvenibus erudiendis se impendisse Quintilianus ipse profitetur in prooemio, fuisse ab anno 69 usque ad annum 89mum. Jam quum munere docendi hoc ipso anno deposito, non statim ad scribendum accederet, ¹⁾ sed quum ab ipso quidam familiariter postularent, ut aliquid de oratione dicendi componeret, ac diu reluctatus esset, quum deinde libris de institutione oratoria componendis, paullo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impenderet; quum denique, usus Horatii consilio, qui in arte poetica suaderet, ne praecipitaretur editio, nonumque premeretur in annum, daret iis otium, ut refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderet, ac tum demum, magnopere illos efflagitari affirmante bibliopola, opus suum in manus hominum tradiderit: jam hinc certo sequeretur, institutiones oratorias confectas esse anno 94, editas vero a. 95. Verum quum Hummel statuerit, institutiones editas esse a. 89. atque ex hac re ipsa collegerit, supra dictum illud vicennium inde ab anno 59mo usque ad 79mum fuisse, ita ut anni Calagurri foro scholaeque dati iis adnumerarentur, qui Romae iisdem rebus impensi fuissent: nobis, etsi jam antea probavimus, Quintilianum post annum demum 60mum ex urbe discessisse, tamen, ne in circulum quendam videamur incidere, ex ipso opere institutionum demonstrandum est, editum esse librum anno 93.

Primum in libro tertio c. 7. 4. institutionum Quintilianus, „An laudes Capitolini Jovis, *perpetua sacri certaminis materia*, vel dubiae sunt vel non oratorio genere tractantur?“ Ubi intelligit certamen quinquennale, quod instituit Domitianus anno 86mo, auctore Censorino c. 17, et illud quidem triplex, musicum, equestre, gymnicum, in quo tamen certabant etiam et *prosa oratione* graecae latineque, atque huic certamini Domitianus ipse praesidebat. Sueton. Domitian. 4. Jam apparet, de ludis illis quinquennialibus Quintilianum non agere velut de re

1) Videtur hoc ipso anno ante institutiones oratorias scriptas librum emisisse de causis corruptae eloquentiae, qui liber vel ansa fuerit, quod amici ab eo postularent, ut jam ipse de via ac ratione *verae* eloquentiae tradendae aliquid publicaret. cf. Quintil. Inst. Or. l. VI. Proem. Dodwell, Annal. Quintil. 5, 25.

recens modo instituta, sed quae jam omnibus nota sit atque experta. Quodsi certamen illud institutum est anno demum 86, sequitur, ut, quum Quintilianus librum tertium institutionum suarum scriberet, bis certe celebratum fuerit. Igitur Quintilianus librum tertium *post annum 91* concinnavit.

Deinde Quintilianus in prooemio libri quarti Domitianum ut Deum aliquem veneratus est. Sunt quidem, qui nimiam Fabii in Domitianum adulationem agitent et exprobrent, qui tamen, quum in umbra scholae consenuerint, rerum publicarum inexperti, linguam quandam *officiosam* distinguere nesciant ab animi veritate et amore libertatis. Qui iidem tamen animadvertant, quanta arte ac prudentia Quintilianus divinos honores contulerit in Domitianum. Neque enim Deum ipsum diserte appellat, sed, mihi quoque, inquit, profecto ignosci poterit, si, quod initio, quo primum hanc materiam inchoavi, non feceram, nunc omnes in auxilium deos ipsumque inprimis, quo neque praesentius aliud, nec studii magis propitium numen est, invochem, sqq. Atqui Domitianus, etsi teste Hieronymo in chronico, jam anno 88mo Dominum se et Deum appellare jusserat, tamen edicto anno demum 91. hoc constituisse videtur. cf. Zumpt. *Annal.* p. 420. Jam non putabis, Quintilianum, virum honestissimum, prius ad tantas tamque foedas descendisse adulationes, quam edicto illae exigenterent. Itaque et hic locus probat, librum quartum compositum esse utique post annum 91.

Tum Quintilianus in prooemio libri sexti, quo gravissime conqueritur de amisso unico filio, de quo summa concepisset, in quo spem unicam senectutis reponeret, ita forte accidit, inquit, ut eum quoque librum, quem de causis corruptae eloquentiae emisi, jam scribere aggressus, ictu simili ferirer. Accessisse, quod prius et quidem paucis mensibus ante obitum filii minoris. (Quint. 6. Pr. 8.) ante filios acerbo morte defunctos, sibi eorundem mater erepta esset, quae nondum expleto aetatis undevicesimo anno duos enixa filios decessisset. Quam cum omni virtute, quae in feminas caderet, defunctam, insanabilem attulisse marito dolorem, tum *aetate tam puellari, praesertim suae comparata*, posse et ipsam inter vulnera orbitatis numerari. Jam igitur sibi filium minorem, quintum egressum annum, priorem alterum ex duobus eruisse lumen. Post haec vero Quintilianum, majorem filium, jam *decimum* aetatis ingressum annum, immatura morte functum esse.

Ex nostris rationibus Quintilianus librum sextum institutionum scripsit anno 93. Quo anno quum filius major decem annos natus obierit, filius minor qui primo anno post majorem fratrem videtur natus esse, hoc est anno 84, mortuus est anno 89, eodem anno, quo paucos ante menses uxor Quintiliani decesserit, eodem anno, quo professione publica solutus est. Ac videntur mihi duae illae acerbissimae mortes et uxoris et minoris filii praecipua fuisse causa, quod Fabius et praecipuendi munus et actiones forenses deprecaretur et inquirendo scribendoque otium suum consolaretur. Cf. *Inst.* 2. 12. 12. Atqui Fabius, qui anno 55 natus anno 89 aetatis annum agebat quinquagesimum quartum, bene dicere poterat, aetatem uxoris, undevicesimo aetatis anno mortuae, *puellarem* esse praesertim suae comparatam. Nam ipsa per se aetas uxoris non admodum puellaris erat, quoniam apud Romanos filiae jam post duodecimum aetatis annum nubere solebant.

At ex Hummelii ratiocinatione, quum Quintilianus librum sextum anno 87 scripsisset, uxor ipsius mortua esset anno 85, quo anno ipse, quum natus esset, ut putat Hummel. a. 58. annum aetatis egisset quadragesimum quintum, igitur in flore aetatis virilis fuisset. Utra ratio magis conveniat, non est, quod pluribus exponamus.

Denique illud etiam asseremus, quod Quintilianus in clarissima illa scriptorum utriusque linguae recensione (10. 1. 39): „Multum, inquit, in Valerio Flacco *nuper* amisimus.“ Atqui Valerium Flaccum immatura morte functum esse anno 39, comprobavit Dodwellus annales Quintil. 5. 25. Jam Quintilianus quum *nuper* Valerium mortuum esse profiteatur, non ipso anno 39 hoc scripsit sed aliquanto, ut videtur postea, id quod certe declarat, librum institutionum decimum aliquanto post annum 39, neque vero, ut Hummel. putat, anno 38. compositum esse.

Jam vero, ne commentatio nostra justos excedat fines, finem ipsi faciamus et complectamur breviter, quid de vita Quintiliani jam sit constitutum. Natus est Fabius Calagurri in Hispania anno 55. Admodum puer Romam deductus, quum in urbe educatus et eruditus esset, post annum 60. in Hispaniam dicessit, in urbe potissimum Calagurri et scholis et foro excelluit, donec a Galba anno 69. in urbem perductus est, ubi hoc ipso anno 69. schola aperta privata, quum anno 74, schola publicata, professor eloquentiae primus publice Romae constitutus esset, viginti omnino annos et eloquentiae forensi et juvenibus erudiendis operam impendit atque anno 89, domesticis afflictus calamitatibus, munere publico honestissime solutus est. Hoc ipso anno librum de causis corruptae eloquentiae scripsit, institutiones vero oratorias inde ab anno 92. usque ad a. 94, concinnavit, publicavit anno 95, sexaginta annos natus.

Hi quidem sunt termini, intra quos versetur uberior vitae Quintilianae expositio, cui hoc potissimum debet esse propositum, ut agat de orationibus Quintiliani publice habitis, de via ac ratione ipsius artis oratoriae tradendae, denique de moribus ejus atque ingenio, qualem quidem alio nos loco exhibituros esse speramus.

